

појединци као прадеда Огњан, страдање у погрому 1999. године, као и винар из Велике Хоче. Ове песме, које мишљу и срцем певају о тишини *иза* ових догађаја, истачу њихову христолику симболику, што нас увек наводи да се усаглашавамо са тоновима тишине, Љубави и Мајке.

Када се то спозна, тада се долази и до *сајласја* са животом, али и светом око нас, из којег је песник кренуо на пут до песме. Последњи циклус песама отуда има само једну песму, „Срце руже”, која је послужила као песнички епилог ове збирке. У њој се „као у каквој жижи сабирају и срстају наслови циклуса који су се дотад међусобно прожимали”.⁷ Она је попут бајалице, чак попут песничке мантре која је успела да сажме целокупан смисао песничког стварања. Захваљујући том путу, читалац може да види да је пут песника до песме врло сличан путу човека до његовог крајњег циља – а то је да служи другоме, да служи смислу и нечему већем од њега самог. Спознаје се и да пут живота, баш као и пут до песме, подразумева и светле и тамне тренутке нашег суочавања са светом, али и са самим собом, што суштински значи исто, као и да то са чиме се суочавамо није „нити светло, нити тамна”, то су доживљаји људског бића кроз која он мора да прође, јер то и јесте живот. Управо кроз „отрежњења” и „освешћења” мора да се прође, будући да без тога нема ни нас, ни живота уопште. Збирком песама *Храм тишине* спознаје се да је живот, као и песма, процес до којег се корача кроз трње и светлост целог живота, док је на човеку да на том путу спознаје себе, као и свет, не би ли дослухнуо божанску искру у себи, како би свесно проживео живот као биће које је дошло из Љубави и које ће скончати у Љубави – оној у којој борави и сада.

Др Луна М. ГРАДИНШЋАК
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
lunagradin@gmail.com

РЕЧИ НА ШИНАМА

Из воза у ѝричу, прир. Гордана Влаховић, Агора, Зрењанин – Нови Сад 2022

Антологију *Из воза у ѝричу* сачињавају одабране кратке приче и одломци из прозних текстова чију окосницу представља мотив воза и симболичког поља које он може да оформи. Поред овог превозног средства као заједничког именитеља, највећи део прича прожима још и мотив путовања, као незаобилазан када се говори о кретању, како у простору

⁷ Мирјана Бечејски, нав. текст, 21.

тако и у времену. Воз се не посматра само као превозно средство, напротив, никада само као оно, већ је његова улога у причама увек изван и изнад практичне функције. Гордана Влаховић је, деценију пре приређивања ове антологије, објавила збирку прича *А возови су њролазили давно*, а пет година након тога и приче-есеје *Возови, снови и сећања*, по чему видимо да се њено интересовање за тему грана кроз целокупно њено стваралаштво.

Поред мотива путовања, уз приче о железници и њеним елементима, преваходно возовима али и станицама, линијама вожње и другом, провлачи се и мотив разговора с људима са којима се дели купе, чак и када нису сви учесници ради да тај разговор одрже. Купе воза је место сусрета непознатих људи који ће се можда у том возу и једини пут видети. Такве околности срастања су посебно отежане за оне који су се током путовања приметили, успут потенцијално разменили понеку реч или остали само на размењеним погледима, али ипак са пробуђеном жељом да се ти погледи некада у животу поново укрсте. Простор купеа на тај начин често функционише као својеврсна исповедаоница, која сваком путнику нуди искуство олакшања властитих брига, или осећаја задовољства због утехе пружене другом човеку. Људи који се могу затећи једни поред других често су различитог пола, животне доби, интересовања али и нација. Прича која осликава како изгледа путовање у коме на свакој станици у воз улази друга народност јесте „Банатски воз” Младена Маркова. Он не само да пружа увид у то који народи су живели на ком подручју и у каквим околностима већ и какви су односи владали међу њима и који су статус у друштву они завређивали. Друштвени статус постаје и тема засебних прича у контексту услова удобности путовања, који су пропорционални висини друштвене лествице на којој се путник налази. Највише је оних записа који говоре о људима или догађајима смештеним у трећу класу, али могу се пронаћи и они који за свој предмет имају прву класу и најкомфорнију вожњу.

Возом су путовали и о њему писали и неки од наших најистакнутијих књижевника и књижевница, а на који начин и са каквим искуством видимо из одломка „Возови апортирају” Драшка Ређепа, који доноси занимљивост о томе како је једна „увреда” покварила угодно путовање Десанки Максимовић. Антологија обухвата и одломке из дела Иве Андрића, Милоша Црњанског, Исидоре Секулић, Растка Петровића, Александра Тишме, Моме Капора, Давида Албахарија и других истакнутих књижевника, који су лично схватање улоге воза у људским животима инкорпорирали у своја најуспелија остварења. Како се осећао Момо Капор док је путовао возом а како Исидора Секулић и зашто је за Иву Андрића путовање проблем егзистенције – ова и многа друга питања постављају приче и записи ове антологије.

Међу редове возње који се најчешће спомињу у причама спадају они којима је крајње одредиште Београд. Возом за Београд ишло се из разних разлога, али сваки од њих је подразумевао потрагу за нешто лакшим начином живота у односу на онај који је путник водио до тада. Свакако, један од најчувенијих возова којима се могло путовати у причама наших књижевника јесте Оријент експрес. Поред изгледа и симболике воза, у одломцима и записима било је простора и за помен железничких станица кроз које воз пролази на свом путовању, а које често представљају сажетак суштине места у коме се налазе. Како изгледа журба ка једном од стајалишта на којима воз саобраћа, из веома важних разлога, а из угла оних који су задужени за управљање тим возом, машиновође и ложача, предочава прича „Заборављени кључ” Момчила Миланкова.

Поред возова о којима смо говорили до сада, антологија обухвата и записе о возовима који нису намењени превозу људи, или о онима који су намењени превозу посебног типа људи. Наиме, мислимо на теретне и војне возове. Одговор на питање да ли ипак у теретном возу може бити места за понеког човека чита се у причи „*Ниро*” Ранка Павловића, а како изгледа када у станицу долазе и из ње одлазе само војни возови, док се цивилни чека као неопходан, казује у причи „*У знаку априла*” Антоније Исаковић. До сада смо могли да закључимо да су возови прави „свет у малом”, од времена када су уживали статус култне појаве, до оног када су можда и престали да саобраћају, како пише Драган Великић у причи „*Возови*”. Шта је аутора нагнало да тематизује земљу кроз коју више не пролазе возови и зашто је прича у нешто суморнијем тону, открива сам њен крај.

Од самих почетака путовања железницом путници прибегавају активности која им служи као разбигра и отклања досаду, а то је посматрање природе која промиче и пејзажа који се пружа када воз стане или успори своје кретање. Наведено неретко подстакне путнике да се препусте току мисли и почну да попуштају под психолошком браном важних, великих, мучних и често егзистенцијалних питања. Иако је путовање возом једно од најзначајнијих достигнућа људског прогреса, оно ипак не носи само позитивну симболику, већ из до сада наведеног видимо да је крајње амбивалентно обојено. Поред поменутих сусрета и растанака, возом су неретко путовали они који су у потрази за бољим местом за лечење од болести које су односиле животе, као што је туберкулоза. Две су приче које се могу узети као пример претходно реченог. Прву чине одломци из *Дневника нејознајној* Живојина Павловића, о младићу који одлази на санаторијумско лечење од туберкулозе, а који би највише волео да може да се врати свом досадашњем животу, у коме га је изненадно сазнање о болести прекинуло. Друга прича је „*Брацара*” Јована Радуловића, и она прати мајку и сина који путују возом како би

отишли у болницу да посете ћерку, односно сестру, којој се лекари боре за живот, а успутно наилазе и на мужа и оца коме се чини да девојчица можда и не би требало да преживи. Воз се такође може претворити у место злочина, односно попреште пљачки, сплетки и шверца различите врсте робе. Такве радње су и одговор на питање зашто један дечак и његови деда и отац морају да путују стишњени у тоалету воза, како каже већ помињана прича „Банатски воз” Младена Маркова. Осим што личне ствари могу бити украдене, оне свакако могу и да се загубе. Због непажње, једна девојка мора да потражи свој кофер код управе железничке станице, а на који начин то чини приповеда Воја Чолановић у „Валижи”.

Претходно је било речи о појму кретања и возовима који не прелазе само раздаљине у километрима него и у оквирима времена, а приче које говоре о томе засићеније су мистиком у односу на остале из антологије. Пример за ово јесте појава воза-фатаморгана из приче „На перону” Моме Димића. Такође, у завршне три приче воз је послужио ауторима као инспирација и база, односно темељ за надоградњу фабуле која почива на фантастици. Овај део антологије је веома значајан, будући да пружа увид у то да је воз за књижевнике био погодан мотив за укључивање у различите врсте жанрова, од оних реалистичнијих, који се задржавају на приказима како путовање заиста изгледа, до оних у којима воз поприма елементе зачудног, а понекад и језовитог.

Ако се вратимо на наслов антологије и на појам приче, од велике је важности истаћи оне записе који функционишу као својеврсна похвала књизи и читању у возу. Прича која је посебно инспирисана овом темом јесте „Ако читатељка једног дана у возу Београд–Пећ” Милисави Савића, која прати жену уплакану, због утиска који на њу оставља роман *Kag su цвешале њикве*. Аутор истиче колико је путовање погодан тренутак за читање јер књига може да „спасе” од цариника, ако је то путовање међудржавно, и како је он сам неке од најбољих књига прочитао управо у возу.

Одломци који тематизују путовање у завичај садрже обиље емоција и животних прича путника, као и они који за свој предмет имају путовање у обрнутом смеру, односно одлазак из познате и блиске средине у туђ и далек простор. Наведено можемо посматрати као дуалну представу воза коју путник може да има. Значења која воз поприма мењају се не само у односу на положај, пол и године путника него и праћењем промена епоха у које је он смештен. Многе од прича антологије преносе сличну атмосферу воза као почетка преломног тренутка за живот појединца, међутим, свака од њих се разликује управо према специфичностима које лична судбина уноси у простор воза. Ореол прекретнице који прати ово превозно средство појављивао се и нестајао, али увек је кретање по железничкој прузи изазивало другачији осећај и будило другачије мисли у човеку него транспорт друмским саобраћајем. За крај је погодено рећи и то да је сама идеја сабирања прича које деле

говор о истом превозном средству засигурно интересантна читаоцима свих афинитета. Следствено томе, ова антологија би се могла читати као збирка кратких сведочења о томе како се све путовање воза, које се може посматрати као, условно речено, живот воза, преплиће са животом човека.

Марија С. ЦВЕТИЋАНИН

ИНТЕРАКТИВНОСТ ПИСАЊА И ЧИТАЊА

Снежана Савкић, *Стереографски простори писања*, Службени гласник, Београд 2023

Прва књига младе научнице Снежане Савкић од скоро три стотине страница садржи једанаест изабраних књижевнокритичких радова, који су настајали у периоду од 2013. до 2022. године, сврстани су у три поглавља по временској оси и стилско-формалној и поетичкој сродности текстова који су били предмет њеног промишљања, анализирања и често врло надахнутог закључивања. У текстовима поређаним у хронолошком низу, од почетка 20. века до данашњих дана, ауторка се бави делима писаца који су обележили неколика раздобља српске књижевности захваљујући (или упркос) свом антиципаторском и неканонском књижевном стваралаштву, као и делима новијих, мање проучаваних аутора младе српске прозе и неоавангарде. Од Лазе Костића и Боре Станковића у првом делу, преко Станислава Винавера и Душана Матића у другом, до Милорада Павића, Миленка Пајића, Војислава Деспотова, Вујице Решина Туцића, Саве Дамјанова, Мирјане Ђурђевић и Љубице Арсић у трећем поглављу књиге, Снежана Савкић трага за уникатним просторима иновативности и књижевним феноменима који су остали недовољно осветљени.

Појам „стереографске пројекције” у наслову књиге као идеје „бесконачне панораме у једној фотографији” упућује на Ролана Барта и „слику мноштва које тријумфује” у тексту као комплексан збир и укрштај разнородних гласова у покушају херменутичког сагледавања књижевних питања. Из самог наслова књиге може се наслутити разноврсност тема којима се Снежана Савкић бавила, али не и њихова провокативност. Међутим, искусни читалац ће већ на основу летимичног увида у садржај врло брзо и лако увидети да је ауторка готово по правилу бирала теме које нису лаке за декодирање и које комуницирају не само са актуелним књижевним већ и друштвеним и културолошким обрасцима, често наводећи на њихово преиспитивање. Писци којима се Снежана Савкић бави у овој књизи испољавају сличне субверзивне склоности, неприлагођеност